

ESITLEDDES ISEEND

Tallinna Ülikool

Krista Kodres

ESITLEDDES ISEEND

Tallinlane ja tema
elamu varauusajal

TLÜ Kirjastus
Tallinn 2014

ACTA Universitatis Tallinnensis

Acta Universitatis Tallinnensis. Artes

Krista Kodres

Esitledes iseend.

Tallinlane ja tema elamu varausajal

Sarja kolleegium: Ants Hein (Tallinna Ülikool), Heili Einasto (Tallinna Ülikool),

Mart Kalm (Eesti Kunstiakadeemia), Kai Kaljo (Tallinna Ülikool), Krista Kodres (Eesti Kunstiakadeemia,

Tallinna Ülikool), Märt-Matis Lill (vabakutseline helilooja), Kersti Markus (Tallinna Ülikool),

Virve Sarapik (Eesti Kirjandusmuuseum), Heie Treier (Tallinna Ülikool)

Monograafia on valminud sihtfinantseerimise grandis SF0130019s08

ja institutsionaalse uurimistoetuse IUT 18-8 osalisel toel

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Keeleliselt toimetanud Tiina Hallik

Kujundanud ja küljendanud Andres Tali

Fotod: Peeter Säre, Krista Kodres ja Mari Roonemaa

Autoriõigus (tekst): Krista Kodres, 2014

Autoriõigus (fotod): Peeter Säre, 2014

Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2014

ISSN 2228-3412

ISBN 978-9985-58-776-8

TLÜ Kirjastus

Narva mnt. 25

10120 Tallinn

www.tlupress.com

Trükk: Pakett

*Iga kunstiajaloolase kohus on üles
leida teoste mitmekülgsed lood ja
siis pöörata kirjutades oma
avastused igavesti kasvavaks
visuaalsete teadmiste korpuseks.*

Michael Ann Holly

ESSÕNA

Käesolev raamat on saatuse tahtel üsna pikaks kujunenud uurimis- ja kirjutamisprotsessi tulemus. Selle ajalugu ulatub tagasi 1980. aastatesse, mil asusin kirjutama kandidaadiväitekirja, mille lõpuks kaitsesin 1992. aastal Moskvas Üleliidulises Kunstiteaduse Keskinstituudis. Kohavaliku põhjus oli lihtne, kuid tungiv: kuna Eestis puudus oma kunstiteaduse doktorinõukogu (mis eeldanuks kolme doktorikraadiga erialaspetsialisti), siis muud õieti üle ei jäänud. Samast instituudist määrati minu juhendajaks professor Mihhail Liebmann, kes oli üks väheseid ka Läänes tunnustatud renessansiajastu kunsti uurijaid Nõukogude Liidus. Omaette kurioosumina toimus väga sõbralikult kulgenud kaitsmine Moskvas 1992. aastal ehk juba siis, kui Eesti oli oma iseseisvuse taastanud ja Liebmann Iisraeli emigreerunud.

1999. aastaks kirjutasin põhimõtteliselt samade materjalide ja vahepeal ilmunud artiklite põhjal uue teksti “Tallinlane ja tema maja. Jõuka kodaniku elamu ca 1600–1770. Maja, planeering, kaunistused ja sisustus” ning kaitsesin Eesti Kunstiakadeemias sellega filosoofia-doktori kraadi. Et toona polnud tavaks väitekirju publitseerida, jäi see käsikirja. Teksti raamatuks vormida polnud aega ega jaksu, sest algas uue “Eesti kunsti ajaloo” koostamine, mille varauusaega käsitlev osa ilmus 2005. aastal. Paralleelselt süvenesin sama ajastu luterliku kiriku-arhitektuuri ja -kunsti samuti vägagi köitvasse ajalukku ning linnakultuuri ahvatlev materjal jäi seetõttu soiku. Selle üle on mul tagantjärele vaadates siiski vaid heameel, sest vahepealsed aastad on pakkunud – arvuti- ja informatsioonirevolutsioonile lisaks – palju uusi teadmisi ja oma uurimisobjekti süvenenud mõistmist. Viimase sängiks on omakorda olnud “pöörded” humanitaar- ja sotsiaalteadustes, mis olid minu jaoks niivõrd inspireerivad, et tõid mõni aasta tagasi kaasa veendumuse, et ka erakordselt põnev materjal varauusaegse Tallinna kohta vajab senisest märksa avaramat tõlgendamist. Nii algaski minu kolmas, hulgaliselt huvitavat lugemist ja mõtlemist kaasa toonud kirjutamiskatse.

Selle eest, et raamat lõpuks valmis sai, olen tänulik väga paljudele: oma perekonnale, sõpradele, kolleegidele ja õpilastele. Viimastele just seetõttu, et õpetamine on mind sundinud pidevalt tegelema mõtlemisega kunsti ja kunstiajaloo põhiküsimuste üle. Muidugi olen eriti tänulik märkuste ja ettepanekute eest, mida tegid “musta teksti” esmalugejad Marek Tamm ja Ants Hein ning raamatu keeleteoimetaja Tiina Hallik. Kuid olen südamest tänu võlgu veel paljudele, kes mitmel moel raamatu valmimisele kaasa aitasid: Peeter Särele, Andres Talile, Pia Ehasalule, Anu Männile, Kais Matteusele, Lea Sillartile, Risto Pajule. Teen sügava kummarduse ka Tallinna Linnamuuseumile, Eesti Kunstimuuseumile, Muinsuskaitseametile ning muidugi kõigile, kes selle raamatu väljaandmist rahastasid. Kõige lõpuks aga kuulub minu tänu kõigile neile, kes arhiivides ja raamatukogudes teevad otsuseid ja tegelevad maailma vaimuvaramu digiteerimisega. Ilma nendeta oleks elu palju raskem.

S I S U K O R D

Sissejuhatus	10
Historiograafilisi märkmeid	12
Inspireerivaid ideid ja mõisteid	19
Positsioneerimine ja struktuur	24
Traditsioon ja uuenemine	26
Kivilinn ja selle elanikud	27
Keskaja ehituspäränd	32
Fassaadi moderniseerimine	34
Räästaga maja	40
Palladionistlik linnapalee	43
Raamat arhitektuuriteadvuse konstrueerijana	48
Arhitektuuriraamat ja Tallinna elamu	54
Elamu – omaniku esindaja ja esitleja	60
Fassaadiikonograafia	61
Teooriad: arhitektuur ühiskonna ja majaomaniku teenistuses	70
Tallinna seisused – kaupmees, raehärra ja aadlik	78
Valitsejavoored	88
Isiklikud ja ühiseväärtused	90
Aadlipiegel	99
Stiilivalik kui poliitiline manifest	102
Planeering: enam ruumi ja privaatsust	108
Ruumikoosseis ja elamu “kasvamise”	110
Ruumihierarhiad ja -funktsioonid	118
Aadli linnapalee struktuurist	131
Ideaalne planeering	136
Kodune asjademaailm	144
Sisustuseesemed: mida ja kui palju	147
Toompea aadlipalee sisustus	167
“Hooplev tarbija”	170
Täendusrikas ruum	180
Uuendused ja kujunduse “strateegia”	182
“Hea maitse” õpetamine	193
Interjööriikonograafia	198
Tubased paradiisid – usk ja lootus	201
Kujutatud elutarkus	209
Antiigi (ära)kasutamine	214
Maalikunsti retoorika	218
Loov meister	234
(Kunst)käsitöölise ja kunstniku identiteet	236
Kogemused ja teadmised	246
Töömeetodist – “kokkupanek”	249
Meister, tema teos ja kultuurivahetusprotsess	259
Kokkuvõte	264
Allikad ja bibliograafia	272

S I S S E J U H A T U S

Valgustusaegse Liivimaa suurkuju, pastor ja literaat August Wilhelm Hupel nentis 1774. aastal Tallinna – tollase Revali – all-linna kirjeldades selle arhailist ilmet: “Siin loetakse 572 maja, 3 turgu, 17 tänavat... Need on enamasti ehitatud gooti maitse kohaselt (*im gotischen Geschmack*), kõrgete viiludega, Lübecki moodi, fassaadiga tänava poole, väheste akendega.”¹ Kuigi 19. sajandi jooksul ehitati paljud hooned suuremaks ja uhkemaks, on Tallinna vanalinna hoonestuses tänapäevalgi tunda linna Hansa Liidu hiilgeajast pärit arhitektuuri kandvust.

Keskaja pikal visuaalsel püsimisel Tallinna ilmes – vaatamata järgnenud arhitektuuri-moodide muutumistele – olid muidugi esmalt majanduslikud põhjused: Vene-Liivi sõja ja Põhjasõja vahele mahtus vähe kosumis- ja stabiilsusaega. Ka 19. sajandil polnud moderniseerumise tempo liialt kõrge, võrreldagu seda kasvõi Riia omaga, kus selle sajandi lõpuks ehitati ümber suur osa vanalinnast. 20. sajandil, eriti selle teisel poolel, hoidis Tallinna ajaloolise linnatuumiku ümberkujundamise ära üha tugevnev muinsuskaitseteadvus, mis tõrjus tagasi ka seesugused radikaalsed ideed, nagu seda oli magistraali rajamine läbi vanalinna Balti jaamast Viru väljakuni. Ajaloo- ja kultuuriväärtuste kaitsega paralleelselt arenenud turismitööstuse huvides on olnud Tallinna vanalinna “keskaegsuse” müüdi säilitamine, kuigi tegelikult domineerib Tallinna enam kui 1500 hoonefassaadil arhitektuuri stiililt hoopis klassitsism².

Tallinna arhitektuuri “konservatiivsus”, aja otsekui seiskumine selle hoonestuse välisilmes, jätab tegelikest arengutest siiski väära mulje. Samuti pole täpne levinud arvamus, nagu olnuks keskajale järgnevad paar sajandit arhitektuuri- ja kunstivaesed. Tegelikult muutus ka pärast Hansa Liidu hiilgeaega 15. sajandil sinne elamuarhitektuur üsna põhjalikult: teravatipuliste viiludega fassaadidele raiuti uusi aknaavasid ja lisati parajasti moodsaid värviküllaseid detaile ning nii mõnigi varakas linlane võttis ette oma maja radikaalsema ümberehituse, kaotades viilu ning pöörates hoone katuse hoopis tänava poole längu. Kõige enam puudutasid visuaalsed muutused aga hoonete õuesid ning sisemust: eluruum laienes tubasid tänava ja hoovi poole juurde ehitades ning võttes kasutusele seniseid laokorruseid, kogu elamispiind muutus varasemast funktsionaalselt piiritletumaks, ruumid said valgemaks, mugavamaks, kaunimaks ja rikkalikumalt sisustatuks. Linn oli oma majade kaudu niisiis muutumises, kuigi selle tänavakude jäi suuresti samaks. Teisalt aga näitab lähivaatlus, et “innovatsiooni” oli tasakaalustamas kohalike ehitus- ja kujundustraditsioonide alalhoidmine.

Kas, mis põhjustel ja kuidas toimus Tallinna elamute ümberkujundamine varausaja esimestel sajanditel, ongi siinse uurimuse huvikeskmes. Miks ja kuidas kaunistati majaseinu raidkivide ja maalingutega ning millal ja kuidas leidis Tallinna tee valemaste sammastega orderiarhitektuur? Kuidas suhestusid omavahel vanad ja uued vormid? Mispärast oli vaja muuta elamu planeeringut ja kuidas see teostus? Missugust mõõblit muretseti ja miks selle peale raha raisati? Mida kujutati ruumide lagedel ja seintel ja miks? Kuidas ja kust tulid teadmised ja surve muutuste teostamiseks?

Erilist huvi pakub seejuures jõukate linlaste – raehärrade ja kaupmeeste, aga ka aadlike – tegutsemine. Just neil oli piisavalt vahendeid, et tellida “ehituskunsti ja kunsti”, mida Euroopas propageeriti seoses antiikkultuuri taastõlgendamisega. Sealjuures osutus uus ja autoriteetne kultuurimeedium – raamat – lisaks infokandjaks olemisele ka võimsaks sotsiaalse ja kultuurilise identiteedi konstrueerijaks ja levitajaks. Raamatutes sõnastati ühiskondlike praktikate tuum, kuid sellest sai ühtlasi inimeste sotsiaalsete ja esteetiliste arusaamade ja väärtushinnangute kujundaja, otsuste suunaja ka oma kodu rajamisel ja kaunistamisel. Illustreeritud arhitektuuri- ja kunstiraamatuid kasutasid ka käsitöölised ja kunstnikud ning muidugi kuulub nendegi tegevus siinse uurimuse huvisfääri.

¹ August Wilhelm Hupel, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland*. Bd. I. Riga: Johann Friedrich Hartknoch 1774, 323, 328.

² Helmi Üprus, *Zur Regenerierung der Altstadt Tallinn/Reval*. – *Deutsche Kunst und Denkmalpflege* 1971/29, 113.